

# Bližnjevzhodno »vprašanje« in mogoč, a malo verjeten odgovor

Kadarkoli se ozrem proti Bližnjemu vzhodu, se Izrael zdi zamrznjen v že desetletja enako (obsedno) stanje: po dolgih pogajanjih za sestavo vlade po letošnjih predčasnih parlamentarnih volitvah desna vlada Benjamina Netanjahuja nadaljuje politiko prejšnjih vlad do palestinske manjšine. Medtem ko je to manj očitno v političnem diskurzu, je vsekakor očitno na zasedenih ozemljih (Gresh, 2009). Rezultati volitev so znova pokazali razklanost izraelske »etnične demokracije« na ortodoksne teokrate in zmernejše »progresivce«, ki pa jih v kohezivno skupnost še naprej povezuje občutek nenehne ogroženosti od Izraela obdajajočega arabskega sveta, pa čeprav so »izraelski Judje in Judje v zahodni diaspori [] fizično manj ogroženi kot kadarkoli v zgodovini po holokavstu ... Trditi, da so Judje varni, bi bilo lahkomišelnost v luči judovske zgodovine, a so nedvomno varnejši, kot si mnogi med njimi dovolijo verjeti« (Biale, 1987: 2007). Če parafraziram francoski rek, bolj ko se svet spreminja, bolj Izrael ostaja enak.

Združene države Amerike so pod novim predsednikom Barackom Obama sicer zagotovile nadaljnjo podporo Izraelu, obenem pa naznanile otoplitev odnosov z arabskim svetom (Obama, 2009). Evropa je bila v prvi polovici leta zaposlena z usklajevanjem stališč Evropske komisije, ki je začasno ustavila proces pri-

bliževanja Izraela EU po decembrski vojaški operaciji v Gazi, in predsedujoče Češke, katere odstavljeni premier Mirek Topolánek je med uradnim obiskom Izraela izrazil vso podporo izraelski politiki. Evropska unija je uradno sicer »tehnično« in »sporazumno« zamrznila proces približevanja v medel odziv na zadnjo veliko izraelsko vojaško operacijo (Halimi, 2009), kljub tej »obliki pritiska« pa že sodeluje pri obnovi razrušene Gaze. Izraelska vlada medtem z vsesplošnimi vajami, ki spominjajo na socialistične »Nič nas ne sme presenetiti«, ohranja strah in trajne vojne razmere med izraelskim prebivalstvom ter se pripravlja na nadaljnje spopade (Leymarie, 2009).

Razdeljeni Palestinci v Ramali stoično živijo svoj sivi vsakdanjik, v Gazi se soočajo s travmo in z razdejanjem, ki ju je za seboj pustila izraelska vojska z zadnjo vojaško operacijo. Teokratski arabski režimi v regiji se podrejajo ameriškim interesom. Iran Palestincem dobavlja orožje in zanika Shoah ter tako spodbija argument Palestincev, da Izrael nad njimi izvaja novi Shoah. Žal nič zares novega na Bližnjem vzhodu torej.

Nenehna prisotnost izraelsko-palestinskega konflikta v svetovnih medijih in s tem v slehernikovi politični zavesti v zadnjih šestih desetletjih zbuja občutek, da se »mednarodna javnost«, kogarkoli naj bi že predstavljala, vztrajno posveča reševanju tega konflikta, zato nas navsezadnje že mora čuditi, da na Bližnjem vzhodu po vsem tem času še zmeraj vse ostaja po starem. V nasprotju s prebivalkami in prebivalci Izraela vseh ver in rodov, za katere utemeljeno domnevam, da si večinoma želijo miru in blaginje kot ljudje po vsem svetu (Kapeliouk, 2009), nenehno nadaljevanje konflikta očitno mora ustrezati izraelskim in palestinskim politikom, kakor tudi strateškim interesom ZDA in ekonomskim interesom držav proizvajalk nafte v regiji. Rešitve za konflikt se tudi zato iščejo tam, kjer jih ni (več).

V akademski interpretaciji tega konflikta prav tako kot da ni nevtralne pozicije (Said,

2005). Kdor ni na strani Izraela, je obtožen antisemitizma. Kdor ni na strani Palestincev, je obtožen podpiranja kršenja človekovih pravic in egoizma globalnega Severa, če že ne kar antiislamizma. Izraelsko-palestinski konflikt pa vendarle ni nikakršen »spopad civilizacij«, etnični ali religiozni konflikt, temveč zlasti neokolonialni teritorialni spor s slojnim kontekstom. Elia Zureik (Zureik v Lindholm Schulz, 2003: 75) na primer ugotavlja, da je »kot rezultat zaplembe zemlje, diskriminacije, izključevanja, slabše izobraženosti, večje brezposelnosti in nižjih prihodkov prišlo do proletarizacije Palestincev v Izraelu.« Po podatkih IMF je bil leta 2008 BDP v Izraelu 27.146 USD, na palestinskih ozemljih v istem letu pa po ocenah CIA 2.900 USD. Tudi ameriški zgodovinar Rich Cohen, pripadnik judovske diaspore, kritično zapiše, da je bila osnovna napaka sionizma oziroma judovske naselitve na Bližnjem vzhodu »v čudnem prepričanju, da Palestina ni naseljena« (Cohen v Horwitz, 2009).

Če (zgodovinski) sionizem definiramo kot politično gibanje za vzpostavitev judovske etnične države, nasprotovanje zdajšnji izraelski politiki do Palestincev ne more biti interpretirano kot antisemitizem. Težnja k etnični državi je navsezadnje agenda evropske politične moderne 19. stoletja, zdaj že precej anahronistična, a še pred kratkim je doživela odobritev »mednarodne javnosti« ob ustanovitvi samostojne države Kosovo. Pričujoči članek zato staromodno naslavljam z bližnjevzhodnim »vprašanjem« po vzoru raznih narodnih »vprašanj« iz 19. stoletja, saj gre pri izraelsko-palestinskem sporu tudi za problem anahronistične konceptualizacije »domovine«, nacionalne države in teritorialnosti. Pri tem nočem delati krivice arabskemu svetu in ignorirati njegove zmožnosti za prilagajanje politični realnosti in njegovega vrednotnega sistema. Ne trdim, da se arabski svet ni zmožen sprijazniti z Izraelom tam, kjer je, četudi se doslej ni. Menim le, da Zahod ne more v nedogled pričakovati, da bo konflikt, ki ga je povzročil, rešil kdo drug ali da se bo rešil

sam od sebe. Še zlasti pa bi pomenilo nadaljnjo deterioracijo bližnjevzhodnega »vprašanja«, če bi v orientalistični maniri Zahod spet oholo vsilil kakšno »rešitev« arabskemu svetu kot podrejeni strani.

»Tretja pozicija«, ki jo v tem črno-belem ideološkem determiniranju bližnjevzhodnega konflikta vendarle vidim, je na strani večinskega judovskega in palestinskega prebivalstva danes, v letu 2009, naproti njihovim politikom in radikalnim podpornikom le-teh, še zlasti pa nasproti vlogi »mednarodne skupnosti« v konfliktu.

Politiki obeh sprtih strani so sicer »demokracično izvoljeni«, a sodobna naveza medijev, kapitala in politike »vladavino ljudstva« postavlja v veliko negotovost, v tem konkretnem primeru pa sploh: izraelsko vlado je sestavil voditelj stranke, ki ni zmagala na parlamentarnih volitvah, izraelska vojska je v zadnji operaciji v Gazi v »silobranu« proti nesorazmerno šibkejšemu nasprotniku uporabila tudi po mednarodnem vojnem pravu nedovoljena orožja. Palestinci so po drugi strani nepopravljivo politično razklani med skorumpirani Fatah, in sicer legitimno izvoljeni Hamas, katerega islamizem pa »mednarodni skupnosti« ni povšeči, zato Palestincem odreka prav to, kar jim je vztrajno vsiljevala, »demokracijo« namreč. Hamas uporablja otroke in ženske za živi ščit v spopadih z izraelskim vojaškim strojem, kar je v zahodnem vrednotnem sistemu težko doumljivo in demagoško nadvse uporabno za namene obeh sprtih strani.

Prebivalke in prebivalci izraelske »demokracije« vseh porekel, zlasti mladi, pa si želijo »normalnosti« in imajo pravico do prihodnosti, brez globoko vcepljenega in skrbno gojenega občutka ogroženosti judovstva za ene in še huje, življenja na klavstrofobičnih brezpravnih zasedenih ozemljih kot »begunci v lastni domovini« (Lindholm Schulz et al., 2003: 74) za druge.

»Mirovni proces« se medtem večinoma še kar naprej vrti okrog možnosti delitve izraelskega ozemlja na dve »etnični« državi, bodisi

skladno z resolucijo OZN iz leta 1947 bodisi skladno z ozemeljskimi zasedbami Izraela odtlej. V šestdesetih letih ni bilo mogoče doseči delitve, proti delitvi pa zdaj že govorijo tehnični razlogi: demografski razvoj judovskega in palestinskega prebivalstva od nastanka države Izrael je bil takšen, tako na podlagi priseljevanja Judov kot demografske rasti pri Palestincih, da ozemlje te države obojim postaja pretesno. Po podatkih *United Nations World Prospects Report* so bila palestinska ozemlja leta 2005 dvanajsto najgosteje naseljeno območje na svetu s 667 prebivalci/km<sup>2</sup>, Izrael pa 36. najgosteje naseljena država na svetu s 325 prebivalci/km<sup>2</sup>. (Za primerjavo, povprečna gostota poselitve Slovenije je na 105. mestu istega seznama znašala 97 prebivalcev/km<sup>2</sup>.)

Delitev po meri izraelskih zasedb bi Palestince sploh stisnila dobesedno kot sardine v konzervi v državico brez naravnih virov, popolnoma odvisno od zunanje pomoči. V času, ko je bila sprejeta resolucija OZN o delitvi, so bile drugačne (hladnovojne) geopolitične in demografske razmere kot danes in ta resolucija kot podlaga za mirovni proces preprosto ni več adekvatna, sledeče ji vojaške ozemeljske zasedbe Izraela in nadaljnja kolonizacija palestinskih ozemelj pa ostajajo nesprejemljive.

Nadalje, etnično homogena država je v sodobnih svetovnih razmerah čedalje bolj konservativna fantazma, večetnične države pa pravilo. Če bi kdaj le prišlo do delitve, tudi ne bi nastali etnično homogeni državi Izrael in Palestina. Polovica svetovnega judovstva živi v diaspori, večinoma v ZDA, polovica zemljiško razlaščenih palestinskih beguncev prebiva v sosednji Jordaniji. In zakaj bi Palestinci privabili v majhen košček zgodovinske Palestine, ko pa so jo v celoti naseljevali skoraj dva tisoč let?

Država Izrael je resda nastala na »zgodovinskem ozemlju« poselitve Judov v antiki, torej tam, kjer je bila »domovina« prednikov Judov pred dva tisoč leti. Ves vmesni čas pa so to ozemlje naseljevali predniki današnjih

Palestincev. Judje so se začeli z odkupovanjem zemlje preseljevati v Palestino sporadično od šestdesetih let 19. stoletja naprej, v večjih skupinah od dvajsetih let 20. stoletja, množično pa po 2. svetovni vojni; zadnji val priseljevanja je bil še po razpadu Sovjetske zveze v začetku 90. let prav od tam. Palestina ob prihodu judovskih kolonistov konec 19. stoletja ni bila nič bolj prazna, kot je bila Severna Amerika, ko so si jo prisvajali evropski priseljenci. Ali torej še kar naprej šteje, kdo je bil nekje »prvi« ali koliko generacij neke zamišljene skupnosti si je tam sledilo? Koliko generacij pa je potrebnih, da se vzpostavi »pravica do tal« in prizna »avtohtonost«, in kdo o tem odloča? Ali šteje še kar naprej žal le, kdo je močnejši?

Po pregonu iz Palestine, ki so jo okupirali Rimljani, so se Judje razselili po vsem tedanjem rimskem imperiju, nekaj v Severno Afriko, pa na Iberski polotok in druge rimske province na evropskem ozemlju. In tu so Judje poslej bivali, med nami in z nami, kot Mi. Evropa je večini Judov kulturna »domovina«, evropska kultura jih je določila in oni so pomembno sooblikovali evropsko/zahodno kulturo, tako s številnimi posameznimi dosežki pripadnikov judovske skupnosti kot s svojo neprimerljivo tragedijo pod nacizmom. Shoah žal tudi simbolizira Evropo in »zahodni zavezniki« so po vojni nazadnje privolili v ustanovitev Izraela na Bližnjem vzhodu tudi zato, da se Evrope ne bi bilo treba neposredno soočati s sramoto Shoah. »Čeprav je pol milijona palestinskih arabskih beguncev po izraelsko-arabski vojni leta 1948 plačalo ceno za nepripravljenost Evrope, da sprejme svoje zdesetkano judovsko prebivalstvo« (Mazower, 2002: 214–5), država Izrael ni bila kompenzacija za Shoah, saj je Društvo narodov v odziv na vztrajne zahteve sionističnega gibanja že po 1. svetovni vojni razglasilo Palestino za mandatno ozemlje pod upravo Velike Britanije z namenom, da tam po vzoru drugih evropskih nacionalnih držav nastane država Judov. Davies ugotavlja, da se je »politični sionizem razlikoval od drugih oblik evropskega nacionalizma

[konec 19. stoletja] predvsem v dejstvu, da je njegovo sveto nacionalno ozemlje ležalo zunaj Evrope. Sicer pa je imel vse značilnosti drugih tedanjih nacionalnih gibanj ...» (Davies, 1997: 847). Vzpostavitev judovske nacionalne države na evropskem ozemlju ni bila mogoča zaradi antisemitizma, razpršenosti Judov po vsej Evropi (kar podčrtuje njihovo evropejstvo), asimiliranosti zahodnoevropskih Judov, horizontalne družbene razslojenosti evropskega judovstva (urbani srednji razred v Zahodni Evropi, kmečki sloj na vzhodu Evrope) in zgodovinskih omejitev lastništva zemlje za Jude, kar vse je evropskim Judom onemogočilo konkretne teritorialne zahteve.

A država Izrael je ali bi vsaj morala biti slaba vest Zahoda ne le zaradi Shoah, ampak tudi kot značilno evropski (in s strani OZN blagoslovljeni) kolonialni projekt prisilnega »civiliziranja« domnevno zaostalih predelov razpadlega otomanskega imperija, tega zgodovinskega evropskega Drugega, in to v času po drugi svetovni vojni, ko so se druge kolonije evropskih imperialnih sil že osamosvajale. Ko danes nekateri evropski politiki obsojajo kolonizacijo palestinskih ozemelj, pozabljajo pristaviti, da gre za nadaljnjo kolonizacijo, katere začetek je bil sprejet samoumevno in z olajšanjem (Gresh, 2009).

Bilo bi torej samo civilizirano, da zdaj Evropejci veliko aktivneje pripomorejo k rešitvi vseh prebivalcev Izraela iz navidezno brezizhodnega bližnjevzhodnega položaja, ki so ga pomagali povzročiti. Ali ni Evropska unija, kot piše v preambuli Lizbonske pogodbe, bogata v raznolikosti, razsvetljena, demokratična, odprta in strpna ter politični eksperiment brez precedensa, uprt v prihodnost in zgled drugim celinam, ki zajema »navdih iz kulturne, verske in humanistične dediščine Evrope, iz katere so se razvile univerzalne vrednote nedotakljivosti in neodtujljivosti človekovih pravic, svobode, demokracije, enakosti in pravne države?« (Lizbonska pogodba, 2009)

Trajna rešitev za izraelsko-palestinski konflikt je lahko večetnična izraelsko-palestinska

država, kjer so vsi državljani enakopravni ne glede na poreklo, spol, socialne razmere ali versko prepričanje, in katere glavna motivacija je čimprejšnja realna evropska perspektiva oziroma proces priključevanja takšnega Izraela Evropski uniji, morda v širšem kontekstu evropsko-sredozemske unije (seveda realnejše od promocijske »vabe« enega – francoskega – predsedovanja z namenom pacifikacije nestrpne kandidatke Turčije).

Evropska unija pa bi morala tudi simbolično povabiti Jude, naj se vrnejo domov, v Evropo, in se na sodoben način znova afirmirati kot domovina Judov, enega konstitutivnih zgodovinskih evropskih narodov. Številni prebivalci Izraela bi z dejansko vrnitvijo v Evropo lahko zaživel v veliko večji varnosti in miru kot zdaj na Bližnjem vzhodu. Vrnili bi se lahko v okolja, ki so jih judovske skupnosti zaznamovale s poprejšnjim stoletnim bivanjem – to navsezadnje vendarle ne bi bil eksil v skladu z biblijsko usodo judovstva, temveč vrnitev. Izraelci bi pokazali izjemno politično prosvetljenost, če bi se v kontekstu prevladujočega pesimizma glede prihodnosti Izraela zmogli odpovedati klasično koncipiranemu »nacionalnemu« ozemlju, ki to ni, premagati nacionalistični iracionalizem, se odpovedati »čisti« judovski državi, v kateri so edini polnopravni državljani Judje, in »vzeti za svojo« celotno Evropsko unijo. Lahko bi premostili travmo Shoah in odložili breme stalnega in zgodovinsko upravičenega strahu pred iztrebljenjem judovstva.

Evropska unija pa bi na svetovni ravni požela kolosalen moralni kapital za rešitev bližnjevzhodnega konflikta na tako progresiven in miroljuben način. Neposredno in uspešno bi udeležila temelje raznolikosti, demokratičnosti, strpnosti itd., na katere se deklarativno postavlja. Okrepila bi svoj položaj na Bližnjem vzhodu in si zagotovila zaveznitvo arabskega sveta. Evropska unija bi se s takšnim povabilom uveljavila proti ZDA kot svetovna politična velesila z docela samostojno zunanjepolitično agendo. Bližnjevzhodni

konflikt bo namreč že kmalu videti drugače vsaj iz ameriške perspektive. Zdajšnja svetovna ekonomska kriza ZDA postopoma odvrča od pohladnovojnega intervencionizma in jih preusmerja v izolacionizem. ZDA, izčrpane od preventivnih vojn, se bodo morale posvetiti obnovi nacionalne blaginje. Brez dejanske in ne le deklarativne podpore ZDA pa je položaj Izraela na Bližnjem vzhodu ranljiv. Evropska unija bi Izraelu lahko ponudila drugačno podporo, kot so mu jo ZDA doslej.

Kljub milijonski judovski skupnosti v ZDA je vendarle Evropa prostor, ki so ga Judje naseljevali že stoletja, preden so ZDA sploh nastale, in kjer je judovstvo pomemben, konstitutiven del evropske zgodovine in tradicije. Davies se sprašuje o »fascinantni uganki, zakaj so evropski Judje tako izjemno veliko pripomogli k vsem vidikom evropske kulture in dosežkom« (Davies 1997: 847), a ko je po drugi strani tekla polemika o omembi »judovsko-krščanskih korenin« v preambuli Evropske ustavne pogodbe, je bila dilema sploh omenjati religijo ali ne, ne pa citirana formulacija. Izrael tudi že dolgo samoumevno sodeluje na evropskih športnih in drugih tekmovanjih.

Evropska unija se ponaša z »bogastvom v raznolikosti« in s tem Judom vsaj na papirju torej lahko obeta trajno afirmacijo judovske kulture v nasprotju s pogodbeno utopitvijo v ameriškem talilnem loncu. Navsezadnje, Evropska unija bi tudi obogatela za morebiti več milijonov (priseljenih) prebivalcev, ko se otepa z demografskimi problemi in rešitve zanje ni pripravljena prepoznati v priseljencih iz svojih nekdanjih kolonij.

Unescova deklaracija o človekovih dolžnostih iz leta 2002 določa, da sedanje generacije ne smejo biti okrivljene in odgovorne za napačne in zločine prejšnjih generacij (UNESCO, 2002). Po drugi strani pa je bila nehumanost Shoah tako ultimativna, da jo je treba dojeti kot moro človeštva in ni mogoče ostati ravnodušen ob dejstvu, da je bila mogoča kot rezultat »evropske kulture«, s katero se iden-

tificiram. Shoah je kot popolnoma dehumanizirana instrumentalizacija razuma pomenila skrajno aberacijo evropske razsvetljenske misli (katere dediščina moderna je v zdajšnji svetovni krizi vrednot zdaj v negotovosti). Lundquist na številnih virih dokazuje, da so bili humanizem, imperializem in iztrebljenje v evropski mentaliteti do konca druge svetovne vojne samoumevno povezani in da Nemci »veljajo za edine grešne kozle za koncepte uničenja, ki so pravzaprav del skupne evropske dediščine« (Lundquist, 2009: 21) širjenja evropske prevlade na druge celine na račun »ljudstev brez ozemlja« in »nižjih ras«, obsojenih na izumrtje »ob stiku z visoko kultiviranimi ljudmi«. »Teritorialna pravica« kot humanistična pravna norma je nadomestila »krvno pravico« pripadnosti plemenski skupnosti prav v dobi modernega evropskega imperializma in nacionalizma po meščanskih revolucijah (ibid., 160), nacisti pa so oba koncepta združili v bolj ekspanzionistično kot rasistično agendo *Blut und Boden*. Nacistične koncentracijske »tovarne smrti« so navsezadnje celo iz človeka naredile surovino in nato odpadke za reciklažo in odstranjevanje, Judje pa so kot skupnost postali žrtev perverzije kapitalizma in racionalizma, ekonomskega sistema in idejnega toka, ki so ju prav oni pomembno pomagali razviti.

»Ceno« pobude za priključitev večletnega Izraela Evropski uniji in simbolično vabilo Judom, naj se vrnejo v Evropo, bi za Evropsko unijo pomenilo predvsem neogibno soočenje z razsežnostmi endemičnega evropskega kompleksa superiornosti, ekspanzionizma in antisemitizma.

Nazaj v resničnost namreč: ob izteku izraelske operacije v Gazi se je na zidovih ene najstarejših sinagog v Evropi, kulturnega spomenika v Mariboru, znašel napis *Juden raus*. In to v Sloveniji, državi, kjer je po končani 2. svetovni vojni ostala le peščica Judov. Vsaj v Srednji Evropi za gojenje antisemitskih čustev torej niti ne potrebujemo Judov (Luthar in Šumi v Moskvich, 2004). O podobnih in hujših antise-

mitističnih incidentih po Evropi mediji redno poročajo. Nekatere evropske države, zlasti tiste, ki niso zares obsodile kolaboracionizma med 2. svetovno vojno, ne kažejo volje za pregon zadnjih živečih nacističnih vojnih zločincev ali zanikovalcev Shoah (Zuroff, 2008).

Nespregledljiva evropska realnost je po drugi strani tudi interna politična kriza Evropske unije v luči neprebavljenega širitvenega šoka leta 2004 in nujna potreba po »vertikalni« (vsebinski, identitetni) konsolidaciji, posledična pa čedalje manjša verjetnost pomembnih nadaljnjih »horizontalnih« (teritorialnih) integracijskih korakov v doledni prihodnosti.

Simbolično vabilo Judom, naj se vrnejo domov, bi bilo za Evropejce ob opisani stvarnosti torej epohalen korak, primerljiv mentalitetnemu preboju Američanov, ko so si izvolili predsednika iz vrst v preteklosti zaslužnjene in še zmeraj deprivilegirane afroameriške manjšine. Če bi Evropejci zmogli tak korak, bi zaobrnil trend evolucije »civilizacij«, po katerem je Evropa kot ideja zdaj v zatonu, včerajšnja, brezupno ujeta v preživelo paradigmo frustrirajočega materializma in individualizma ter farsične demokracije, ki je zgolj predstava za množice.

Nakazan odgovor na »bližnjevzhodno vprašanje« tukaj in zdaj morda res zveni ne le malo verjetno, temveč popolnoma utopično, a tudi ideje o združenju Evropski so stoletja vztrajno životarile v evropskih akademskih in tu in tam v političnih krogih, preden so zaživele evropske integracije. Upam, da prebivalke in prebivalci Izraela ne bodo tako dolgo čakali na varnost, mir in blaginjo, do katerih nimajo nič manj pravic kot katerikoli drugi Zemljani.

»Ni znanje tisto, kar nam manjka. Manjka nam pogum, da bi razumeli tisto, kar vemo, in iz tega oblikovali sklepe.« (Lundquist, 2009, 171)

*Za razprave in komentarje na temo članka se zahvaljujem kolegom Ireni Šumi, Gregorju Tomcu in Andreju Kurniku.*

## Literatura

- BELLER, S. (2007): *Antisemitism: a very short introduction*. Oxford, Oxford University Press.
- BIALE, D. (1987): *Power and Powerlessness in Jewish History*. New York, Schocken Books, str. 207.
- CHOMSKY, N. (1996): *World Orders, Old and New*. New York, Columbia University Press.
- DAVIES, N. (1997): *Europe, a History*. London, Pimlico, str. 847.
- Deklaracija UNESCO o človekovih odgovornostih in dolžnostih. <http://globalization.icaap.org/content/v2.2/declare.html>.
- GRESH, A.: Palestine: contradictions et hypocrisie de l'Union européenne. *Le Monde diplomatique*, www.monde-diplomatique.fr, 30. april 2009.
- HALIMI, S.: *Abandon du peuple*. *Le Monde diplomatique*, februar 2009.
- HAZONY, Y. (2000): *The Jewish State: the Struggle for Israel's Soul*. New York, Basic Books.
- HELLER, M. (2000): *Continuity and Change in Israeli Security Policy*. Oxford, New York, Oxford University Press for the International Institute for Strategic Studies.
- HORWITZ, T.: *Bringing tough love to modern Israel*. Recenzija dela Cohen, R.: *Israel is Real. An Obsessive Quest to Understand the Jewish Nation and Its History*. *International Herald Tribune*, 25–26. julij 2009.
- JELINČIČ, K. (2009): *Kratka zgodovina Judov*. Celovec, Mohorjeva založba.
- KAPELIOUK, A.: *Haaretzov samotni boj*. *Le Monde diplomatique* v slovenščini, marec 2009.
- LEYMARIE, P.: *Alerte en Israel*. *Le Monde diplomatique*, www.monde-diplomatique.fr, 31. 5. 2009
- LINDHOLM SCHULZ, H. et al. (2003): *The Palestinian Diaspora*. London, Routledge.
- LUNDQUIST, S. (2009): *Iztrebite use divjake!* Ljubljana, Založba Sanje.
- LUTHAR, O., ŠUMI, I. (2004): *Living in Metaphor: Jews and anti-Semitism in Slovenia*. V: MOSKVICH, W. et al.: *Jews and anti-Semitism in the Balkans*. Ljubljana, ZRC SAZU.
- MAZOWER, M. (2002): *Temna celina*. Ljubljana, Mladinska Knjiga, str. 214–5

- BARACK, O.: GOVOR V KAIRU, 4. junija 2009.  
[www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html](http://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html).
- PREAMBULA Lizbonske pogodbe. [http://europa.eu/lisbon\\_treaty/full\\_text/index\\_en.htm](http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm).
- ROBERTS, J. M. (1990): *Europe 1880–1945*. London, New York, Longman.
- SAID, E. W. (2005): *Oblasti povedati resnico*. Ljubljana, Založba /\*cf.
- SAID, E. W. (1996): *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana, ISH.
- SILBERSTEIN, L. J. (1999): *The Postzionism Debates: Knowledge and Power in Israeli Culture*. New York, Routledge.
- United Nations World Prospects Report, <http://www.un.org/esa/policy/wess/past-issues.htm#2005>.
- ZUROFF, E.: *Worldwide Investigation and Prosecution of Nazi War criminals, an Annual Status Report, November 2008*. Simon Wiesenthal Center – Israel in Snider Social Action Institute.